

Bácskay András (1970) ókortörténész, az ELTE Tanárképző Főiskolai Karának oktatója, az ELTE Történettudományi doktori iskola hallgatója. Kutatási területe az asszír-babilóni mágia és orvoslás.

Orvoslás az ókori Mezopotámiában

Bácskay András

BEVEZETÉS

Közismert, hogy a klasszikus ókorban az egyiptomiakat övezte a legnagyobb megbecsülés az orvoslás terén. Hérodotosz is kiemeli az egyiptomiak jártasságát a mumifikálásban, s az egyiptomi orvoslás szakszerűségét méltatva beszámol arról is, hogy az egyiptomiak az egyes betegségek kezelésére külön-külön specialistákkal rendelkeznek. A mezopotámiai orvosi gyakorlatot ezzel szemben jóval fejletlenebbnek ábrázolja, és arról tudósít, hogy a babiloniaknak nincsenek orvosaik, így a betegeiket a piacra viszik, és a járókelőket kérdezik a hatásos gyógymód felől. A források alapján azonban a mezopotámiai gyógyászat színtere valójában a legtöbb esetben a beteg háza volt. Bizonyos rituálékat valószínűleg a folyó partján végeztek el, mivel némely szövegben a gyógyítási rituálé során a beteget a folyó vagy a csatorna vizébe merítették.

Az elmúlt korok tudományos ismereteit a mai szaktudományok általában csak annyiban szokták elismerni, amennyiben azok egyrészt a mai szaktudományok előfutárainak tekinthetők, másrészt racionálisak, logikusak és empirikusak. Így van ez az orvostudomány területén is, amely kisebb részben a görög, nagyobb részben a római gyógyászatot és annak gyógyítási eljárásait tekinti tudományos előfutárának. Emellett természetesen elismerik az ún. „népi gyógyászat” által elért, mai szemmel racionális összefüggések felismerését is. Ez a szemléletmód nyomta rá a bélyegét az ókori keleti, azaz

Bajelhárító amulett részlete. A kép felső regiszterében ágyon fekszik a beteg, mellette pedig a gyógyítási rituálét végző ráolvasópapok állnak, akik haljelmezt viselnek, amely a mágikus tudás legfőbb istenének Ea/Enki istennek szimbóluma. Az alsó regiszterben egy töredékes Lamastu látható. További istenek és démonok is megjelennek: az amulett bal sarkában oszlopon álló lámpa Nusku istennő szimbóluma, a jobb sarokban látható fej pedig valószínűleg Pazuzu démont ábrázolja.

egyiptomi és mezopotámiai orvoslás kutatására is, így a vizsgálatok fókuszába a racionális és empirikus összefüggéseket mutató receptek kerültek. A mezopotámiai források kapcsán ez odáig jutott, hogy egy philadelphiai orvosi konferencián szakorvosok vitatták meg az ókori agyagtáblák receptjeinek paragrafusait és igyekeztek feltárni a betegségek és a gyógyítási eljárások modern megfelelőjét. Ezen szellemi irányzat a későbbiek folyamán a mezopotámiai gyógyászati szövegek feldolgozásának egyik értékes részévé vált, mai képviselőik már konkrét betegségek kezeléseinek módozatait kutatják. Tagadhatatlan, hogy a mai orvostudomány hozzájárul az egykori orvosi szövegek jobb megértéséhez, de úgy vélem, fel kell hívni a figyelmet az említett felfogás gyenge pontjaira is. Egyrészt mai ismereteink alapján nem tudjuk pontosan meghatározni az orvosi szövegekben előforduló betegségeket, illetve a gyógynövények és a gyógyhatású anyagok mibenlétét sem. Ezek meghatározása a betegségek esetében leginkább a tünetek alapján, a gyógynövények és más gyógyhatású anyagok esetében részben nyelvészeti úton, részben későbbi kezelésekkel való összehasonlítások alapján történik. A szövegek modern orvosi értelmezésének másik problematikus vonatkozása az, hogy egy ilyen típusú elemzés kiszakítja a szöveget a kontextusából, hiszen a gyógyhatású anyagokkal történő kezelés csupán része a gyógyítási rituálénak. Véleményem szerint a folyamatot csupán egészében lehet megérteni, hiszen ekkor válik világossá, hogy az ókori orvos mit miért tesz. Ebből a nézőpontból szemlélve a mezopotámiai gyógyítás mágikus eljárás, amelyben a felhasznált gyógyhatású anyagok „hatóereje” a mágia segítségével kelthető életre, éppen ezért azt, hogy mely betegséghez milyen gyógyhatású anyagok szükségesek, elsősorban mágikus szempontok határozták meg. Ezen szempontok nagyon sokfélék lehetnek, például nem mindegy, hogy a gyógyításhoz felhasznált növényt mely napszakban vagy mely évszakban szedték.

Az ókori Mezopotámiában a gyógyítást – más tevékenységekhez, például a jóslás különböző módozataihoz hasonlóan – tudományos tevékenységnek tekintették, ezért mindennek előtt tisztáznunk kell a mezopotámiai tudományos tradíció eredetét.

A MEZOPOTÁMIAI TUDOMÁNYOKRÓL

Ha egy adott korszak tudományos világképét akarjuk megérteni, alaptételként kell elfogadnunk, hogy mindig azon tevékenységeket kell tudományoknak tekintenünk, amelyet az adott kor annak tartott, függetlenül attól, hogy ezen ismereteket manapság tudományosnak tekintik-e.

A mezopotámiai tudományos gondolkodásra az ismeretek felhalmozása volt a jellemző. Ennek során enciklopédiászerű listákat állítottak össze. A mezopotámiai tudósokat azonban nem a felhalmozott ismeretekből levonható általános törvényszerűségek, hanem az egyes esetek érdekelték.

Az általánost a minden lehetséges eset számbavétele jelentette. Így alakultak ki a tudományos szövegek végeláthatatlan sorozatai, amelyekben az egyes esetek, például az egyes betegségek gyógyítására javallott kezelések sorakoznak egymás után. Ez az osztályozási rendszer minden valószínűség szerint a jósláshoz kapcsolódva alakult ki. A mezopotámiai tradíció ún. tudományos szövegei közül a jóslás nyúlik vissza a legkorábbi időkig, az Kr. e. 3. évezred kezdetéig. Az orvosi szövegek osztályozása is ezt a rendszert követi. Az orvoslás szorosan kapcsolódott a mágiához, sőt azt mondhatnánk, hogy a gyógyítás folyamata is a mágikus tudáson nyugodott.

A mezopotámiai mitologikus tradíció a tudás forrásának a vízözön előtti korban létező Ősvizet, az *Apsut* tartotta. Az *Apsu* ura a bölcsesség istene, *Ea* vagy *Enki*. A bölcsességet az *Apsu* hét bölcse, az *apkalluk*, illetve az *ummeanuk* közvetítették az emberiség számára. Röviden, a vízözön előtti korban létezett *Apsu* minden tudás, minden bölcsesség forrása. Ezen tudás pedig mindennek előtt mágikus ismeretek birtoklását jelentette.

AZ ORVOSI SZÖVEGEK

Az ékírásos szövegek korpuszában külön csoportot alkotnak az ún. tudományos szövegek. Ebbe a csoportba matematikai, csillagászati, jóslással kapcsolatos és orvosi szövegek tartoznak. Mint fentebb említettem, a mezopotámiai tudományos gondolkodás jellemzője, hogy az egyedi esetek maximalizálásával jut el az általánoshoz, ezért az osztályozás tudományos módszere olyan sorozatok kialakítása, amely minden lehetséges esettel számol. Ez a gondolkodásmód a tudományos szövegek két típusát hozta létre: a listát, amelyek a mai enciklopédiáknak feleltek meg, valamint az egyes eseteket ismertető szövegeket. Ehhez járultak a későbbiek során a kommentárok, amelyek megmagyarázták az érintett szövegben előforduló kifejezéseket.

A farmakológiai listák

A listák tehát különböző gyógyító hatású növényeket, illetve különféle ásványokat írnak elő az egyes betegségek kezelésére. Az orvosi szövegek kétféle listát különítenek el: a *növényeket rátevő* címet viselő lista gyógyhatású növények felsorolását, a *követ rátevő* című pedig ugyancsak gyógyhatásúnak vélt köveket és ásványokat sorol fel.

A gyógyászati szövegek

A gyógyászati szövegeket, azaz a recepteket szokás a leginkább kapcsolatba hozni a gyógyászat tapasztalatokon alapuló gyakorlatával, azaz a mai értelemben vett gyógyászati kezeléssel. A gyógyászati szövegek egyes betegségek

kezelését tartalmazzák. Az egyes táblákat paragrafusokra osztották, minden paragrafusban egy-egy kezelést olvashatunk. A paragrafus bevezető szakaszában található a szimptómák felsorolása és a betegség meghatározása. A középső szakaszban a gyógyhatású anyagokból elkészített gyógykészítmény összeállítása és annak alkalmazása áll. Ezt követi a befejező szakaszban a beteg sorsára vonatkozó megállapítás (a beteg meghal vagy felépül).

A gyógyászati szövegeket általában három csoportba szokás osztani, úgymint mágikusak, gyógyszerezészetiek (ezek az ún. receptek), vagy vegyesek. A szétválasztás annak alapján történik, hogy az egyes gyógyászati szövegek tartalmazznak-e ráolvasást, mágikus cselekvést (mágikus), vagy csupán gyógyhatású anyagok segítségével gyógyítanak (receptek), vagy mindkettő megtalálható a szövegben (vegyes). A három kategória azonban nem különíthető el mereven. A receptek esetében például nem csak gyógyhatású anyagok segítségét vették igénybe a gyógyításhoz. Ugyanez igaz a mágikus szövegekre, hiszen az ún. mágikus kezelést ajánló táblákon gyakran találkozunk a receptekben alkalmazott anyagokkal is. Nehéz lenne azt mondani, hogy bizonyos növényeket kizárólag a természetükben rejlő gyógyító hatásuk miatt „írtak fel”, másokat pedig csupán a mágikus erejük miatt alkalmaztak. Az azonban bizonyosan állítható, hogy a megfelelőnek tartott gyógynövények, mágikus kövek stb. kiválasztását alapvetően mágikus megfontolások befolyásolták. A kezelést a betegségek természetéről kialakított felfogás határozta meg, márpedig a mezopotámiai emberek elképzelése szerint a betegségek isteni, illetve démoni eredetűek.

A diagnosztikai ómenek

Az ún. diagnosztikai ómensorozatok fókuszában a testen észlelhető elváltozások álltak. Az egyes elváltozásokat ominózus jelként értékelték, ezért az egyes szakaszok az egyéb ómensorozatok mintájára *apodosisra* és *protazis-ra* oszlottak. A táblát ebben az esetben is paragrafusokra osztották, az egyes paragrafusok tartalmazzák az egyes ómeneket. A bevezető szakaszban a szimptómák felsorolása, a középső szakaszban a betegség meghatározása, a befejező szakaszban a beteg további sorsa áll. A legteljesebb sorozat az első tábla kezdő sora után a *Ha az asipu a beteg házához megy* címet kapta. Az egyes szakaszok a betegségekhez, azaz az egyes testrészekben észlelhető elváltozásokhoz különböző istenségeket rendelnek, majd közlik a jelekből kiolvasható prognózist: a beteg meghal vagy felépül. A sorozat 40 táblából áll, de ezek némelyikének tartalmára nézve csupán közvetett bizonyítékkal rendelkezünk. Az ómensorozat két részből tevődik össze: az első két tábla a beteg háza felé vezető úton tapasztalt jelenségeket tartalmazza, és csak a harmadik táblától kezdődik a beteg testén észlelhető jelenségek leírása.

A GYÓGYÍTÁS MŰVELŐI

Mezopotámiában a források szerint két szakember foglalkozott orvoslással: az *asiput* általában ráolvasópapként, az *asut* orvosként szokás lefordítani. A két szakterület elkülönítése körül az 1960-as évek közepétől tartó és bizonyos tekintetben máig lezáratlan vita zajlik a kutatók közt. A vitából csupán két kutató véleményét emelem ki: Komoróczy Gézáét, mivel a magyar szakemberek közül egyedül ő nyilvánított véleményt a kérdésben, valamint Marvin Stolé, mert az ő gondolatai állnak legközelebb az én elképzeléseimhez.

Komoróczy Géza szerint két gyógyászati iskola vagy irányzat különböztethető meg Mezopotámiában. Az egyik egy gyakorlati iskola, amely füvekkel,

ÓBABILONI RECEPT

Ha valakit megbabonáztak szopós bárány veséjét, eronut száríts ki, majd (a beteg) egye meg, és felépül

Ha valaki sárgaságban szenved *vyvu* gyökerét áztass tejbe, majd helyezd a csillagos ég alá és olajjal keverd össze, itasd meg vele (a gyógykészítményt), és felépül.

Ha valakit fogfájás gyötör *zēmalīhimot* nyomkodj szét olajban, majd ha a jobb oldalon fáj a foga, a baloldali fogakra öntsd rá, és felépül. Ha a bal oldalon fáj a foga, a jobboldali fogakra öntsd rá, és felépül.

Ha valaki kiütésekkel van tele malátaőrleményt olajjal fokozatosan keverj össze, majd helyezd (a kiütésekre), és felépül.

Ha [az állapota] nem javult kenj forró pasztát (a kiütésekre), és felépül.

Ha [ennek ellenére] sem javult kendd rá a forró [paszta] maradékát.

Ha valakit skorpió csípett meg kenj ökörnyalat [a sebre]

Ha valakinek szembaja van, kökörcsint préselj le, majd helyezd [a szemére], és felépül.

Ha valaki lázas *tilat*, *digimut*, *isbakut* szappanfűvet régi téglát olajjal keverj össze, [kendd rá, és felépül]

Hátoldal

Ha valaki [...] [...] földzsírt [...]

Ha valakinek nehéz a homloka [valószínűleg fejfájás] tamariszkusz magját helyezd [a homlokára, és felépül]

Ha valakit kutya harapott meg *labanā*

szappanfűvet beléndeket vajjal
keverj össze, majd [a beteg] egye meg,
és felépül.

Ha valakinek fáj a foga, pikkelyt
száríts ki, helyezd [a fogakra],
és felépül

Ha valakinek ég a belső tájéka, fekete-
kőményt
[áztass] finom olajba,
[a beteg] igya meg, és felépül.

Ha valakit megbabonázták, *nuhurtu*
gyökerét
[áztass] olajba, [a beteg] igya meg,
és felépül.

Ha valakinek fáj a végbele, torokhúst
száríts ki, majd keverd el olajban, hűtsd
le, és felépül.

Ha [valakit] varázslat sújt, tépett gyap-
jút, *upî* [pasztát] keverj össze,
igya meg, és felépül

Ha valakinek lábbetegsége van
melegíts vizet egy fémtálban és mosd le.
Miután kiválasztotta a [megfelelő] ola-
jat hűtsd le [igya meg vagy öntsd rá],
és felépül

Ha valakinek a feje forró
nyomkodj főzetet a fejére
önts rá olajat, és felépül.
Ha lázas, végy olajat, és felépül.

Ha valakinek nagyon ég a belseje
nîmût [áztass] tejbe, majd igya meg,
és felépül.

Bácskay András fordítása

ásványokkal és más gyógyhatású anyagokkal kezelte a beteget. A másik a tudományos vagy elméleti iskola, amely varázslással gyógyított. Az előbbi az *asu*, az utóbbi az *asipu* területe. Nyomatékosan hangsúlyozza, hogy csupán a második, a varázslatokkal gyógyító iskola volt a kor világképébe illő tudomány.

Marvin Stol a babiloni orvoslás diagnosztikáját és terápiás kezeléseit tárgyaló cikkében kimutatta, hogy számos ómenorozat (főleg az ún. orvosi ómenek) épült be a gyógyászati szövegekbe. A tárgyalt problémával kapcsolatban kifejti, hogy az *asu* tevékenysége nem különbözik az *asipu*, a jósök (*baru*, *sailu* stb.) és a tudósok (*ummeanu*) tevékenységétől. Az egyes szakemberek ekvivalenciájára utal az a tény, hogy „az *asu* nem ért el semmit, az *asipu* sem ért el semmit” (= „nincs semmi remény”) típusú terminusban az *asu* előfordul minden párosításban. Stol hangsúlyozza, hogy az *asu* az igazi orvos, aki szabadon kutathat és tevékenységét nem kötik meg a *Diagnosztikai kézikönyvben* (= Diagnosztikai ómenorozat) előírt szabályok. Az *asu* által alkalmazott technikát inkább empirikusnak, mint racionálisnak tartja. Rámutat arra is, hogy az *asu* bizonyára jártas volt a népi gyógyászat terén, és a tevékenységéhez sorolható receptek között több népi babona is helyet kapott, például a vakság gyógyítása fiatal holló szemével. Ezek a mágikus praktikák nem hasonlíthatnak a *Diagnosztikai kézikönyvben* összefoglalt orvosi jóslatokra és mágikus eljárásokra, hanem minden valószínűség szerint az orális hagyományból kerültek az írott hagyományba. Hasonlóképpen a receptekben gyakran előforduló betegségnevek, például *amurriqanu* (sárgaság) irrelevánsak az *asipu* számára, hiszen az általa használt orvosi ómenekben a betegséget valamely isten kezével nevezik meg, mert az *asipu* feladata a betegség természetének (*siknu*) meghatározása, amely mindig valamilyen istenséghez kötődik. Arra a kérdésre, hogy miért használja fel az *asu* az *asipu* tevékenységéhez kapcsolt orvosi ómeneket, Stol azt a választ adja, hogy Mezopotámiában a jóslás jelentette a valódi tudományt, ezért az orvosi ómeneket összefoglaló *Diagnosztikai kézikönyv* minden egyéb tudományos tevékenység alapvető háttérül szolgált. A végén leszögezi, hogy Asszíriában és Babilóniában az *asu* és az *asipu* egymással együttműködve dolgozott.

A mezopotámiai orvoslás azonban véleményem szerint nem kezelhető külön szakterületként. A gyógyítást többféle szakember is megkísérelhette, akik között papok is akadtak, hiszen az orvosi tevékenység sok esetben kötődött a szentélyhez. Az ókori mezopotámiai szövegekben a papot nagyon különböző funkciókban találjuk. Az egyikben az egyes templomok vagy istenek napi rituáléját hajtja végre, míg egy másikban mint írnok vagy tudós dolgozik, elmélyülten hajol a farmakológiai kézikönyv fölé és megkísérlni kitalálni a legjobb kezelést a beteg számára. A harmadik szövegben apotropaikus rituálét végez, elhárítván a gonoszt, megjövendöli, hogy egy gyíkot fog látni a hálósobájában, ráolvasást recitál, lecsillapítva a síró gyermeket, vagy a napisten számára frissen összeállított himnuszt másolja és szerkeszti. A pap ezen tevékenységei külön-külön fejezetekben jelentek meg a mezopotámiai kultúrtörténet korábbi összefoglalásaiban, mint a mágia, tudomány, orvoslás, irodalom és vallás megnyilvánulásai. Pedig az említett szövegekből világossá válik, hogy ezek a tevékenységek nem váltak szét, hanem együttesen tartoztak a mezopotámiai pap cselekvési köréhez.

A BETEGSÉG FOGALMA

A gyógyászati szövegek egy-egy konkrét betegség konkrét kezelését írták le, és ebből fakadóan nem foglalkoztak a betegség fogalmának meghatározásával. Némely betegség aitiológiai mítoszából, illetve néhány ráolvasásból azonban következtethetünk a fogalom mezopotámiai hátterére. Eszerint ma-

ga a betegség mágikus eredetű, amely valamely démon formájában száll le a földre, ahogy ezt néhány óbabiloni ráolvasásban olvashatjuk. Sok esetben a konkrét betegséget a démonok fizikai beavatkozása okozza. A démonok általában „megragadják” a beteget illetve annak valamely testrészét.

Hangsúlyozandó, hogy elképzelésük szerint a betegség nem véletlen műve, a közvetlen ok mögött közvetett okozó áll. Ez lehet egy megsértett istenség, vagy egy varázsló által küldött rontás. Ebben az összefüggésben a számunkra hétköznapi látszó betegségek, mint például a kutyaharapás vagy a skorpiócsípés a mezopotámiai ember számára nem csupán a fizikai sebet jelentette. Számukra a betegség előjel, az istenek által küldött büntetés. Erre utal az is, hogy számos betegség esetében a kór és az azt okozó démon elnevezése megegyezik.

A betegség fogalmába azonban a fizikai fájdalmakon túl más tényezők is beletartoztak. A beteg embert elsősorban az istenek, illetve személyes védőistenének haragja sújtotta. Ez – a fizikai szenvedésen túl – fásultságot, levertséget, rossz előjeleket, szerencsésének, befolyásának elvesztését, állandó balszerencsét, elszigetelődést, szeretteinek elvesztését is jelenthette. Éppen ezért a mezopotámiai gyógyászat nem tett különbséget a szomatikus és a mágikus betegségek közt: a receptekben a testi bajok egy-egy démoni rontás szimptomájaként jelennek meg.

A GYÓGYÍTÁS

A betegség komplex voltából adódóan az egészségmegőrzés legbiztosabb módjának az istenek szándékainak állandó fürkészése, azaz az állandó jóslatkérés bizonyult. Úgy tűnik, hogy az egyén számára a személyes védőistenségével fenntartott korrekt viszony volt a legfontosabb. Ha ugyanis az nem védte őt, akkor az illető ki volt szolgáltatva a démonok és bármilyen rontó mágia hatásának. Az ún. *suila* imákból az is kiderül, hogy a személyes védőistenség a nem tudatosan elkövetett vétkek miatt is elfordulhatott védencétől. Ezt a veszélyt az egyén folyamatos bajelhárító rítusokkal igyekezett elhárítani.

A gyógyítás ezért – a betegség fogalmához hasonlóan – komplex tevékenység. A legfontosabb célja a betegséget kiváltó okok megszüntetése, illetve az istenség és az egyén közti jó viszony helyreállítása. Természetesen a kúra részét képezhette a fizikai fájdalom megszüntetése, illetve csillapítása, a fő célja azonban nem elsősorban a betegség közvetlen okainak, hanem a közvetett okoknak a megállapítása, azaz a betegség küldőjének felismerése volt. A gyógyítási rítus ugyanis csak akkor lehetett sikeres, ha a gyógyító szakember tudta, hogy mivel áll szemben, azaz mely istenség mely démonai okozzák a páciens szenvedéseit.

A GYÓGYSZEREK

A mezopotámiai orvoslás – a listák tanúsága szerint – a gyógyhatású anyagok két csoportját különböztette meg: a gyógyhatású növényeket illetve a gyógyhatású köveket, ásványokat. Ebből a felosztásból azonban kimaradt nagyon sok olyan szerves és szervetlen anyag, amelyek gyakran szerepelnek a receptekben. Így például bizonyos állati eredetű anyagok: belső szervek (epe, máj), ürülékfélék, váladékok (nyál, zsírfélék), testrészek (fej, szárny), valamint egyéb anyagok: folyóiszap, hamu, korom, stb. A felhasznált anyagokat eredetük alapján három csoportba oszthatjuk:

- fák, füvek, vagy növényi eredetű anyagok
- kövek, ásványok, egyéb ásványi anyagok
- állati és emberi eredetű anyagok

AZ ORVOS LEÍRÁSA

Gimil-Ninurta borbélyhoz megy,
haját mind levágják, fénylik a feje.
Áldozókannát vesz kezébe, s füstölő-
edényt,
A nippuri előljáró kapuja elé áll.
A kapusnak, a kapu őrének mondja
a szót:
„Jelentsd, hogy beléphessek,
s az előljárót lássam.”
„Ki vagy, hogy látni akarod?”
„Orvos, Iszin szülötte, sebek vizsgálója,
ahol beteg és szenvedő van a házban,
[...]
Gimil-Ninurta, amint az előljáró elé lépett,
az felfedi neki a faltokat,
megmutatja, ahol verték.
Az előljáró odaszól a szolgálóinak:
„Ügyes az orvos!”

Komoróczy Géza fordítása

KÖNYÖRGŐ IMA A GYÓGYULÁSÉRT

...A te nyomorult, bánatos, nyugtalan
szolgádat
erős láz, forróság súlytotta,
[...]üldözte.
Gyötrődés, testi bajok gyengítették
egész testemet,
gonosz betegségek kapcsolódtak hozzám.
A nyomorúság ágyára vettem, hívlak
téged...

Bácskay András fordítása

Lamastu hatalma ellen készített amulett. Lamastu az Kr. e. 1 évezredben nagyon elterjedt női démon volt. Nagyobb részét állati keveréklény: emberszerű a felsőteste és a két karja, oroszlán fejjel, karmokban végződő ragadozómadár lábakkal és – bár a képen nem látszik – skorpiófarokkal rendelkezik. Az alak körül a nőességre utaló szimbólumok: edénykéek, fésű és egy orsó látható. Lamastu – a szövegek alapján – elsősorban a várandós és szülő anyákra, illetve az újszülöttekre jelentett különösen nagy veszedelmet.

LAMASTU RÁOLVASÁS

**Ő a mocsárból bukkan fel,
rémisztő, irtózatos, erős, pusztító, hatalmas és halk, ő az istennő, a rettegéssel eltöltő.**

A lábai, a sas lábai, a kezei a pusztulást jelentik. Kezén a karmok hosszúak, a hónálja borotvátlan.

Becstelen, gonosz, Anu lánya.

Gonosz tettei miatt apja Anu és anyja Antu lehajították az égből a földre.

Anu lánya naponta megszámlálja az állapotos asszonyokat, a sarkukban van, amíg a szülés ideje eljön,

Számolja a hónapjaikat, megjelöli a napjukat a (ház) falán. Azokkal szemben, éppen a szüléskor ráveti a mondatát: „Hozd hozzám a fiadat, hadd szoptassam.

A lányod szájába akarom helyezni a keblemet!”

Bácskay András fordítása

Gyógynövények

A receptekben a leggyakrabban növényeket alkalmazták a gyógyítás során. Ezek közt faféléket (pl. tamariskusz, cédrus, datolyapálma, ébenfa, stb.), fűféléket (pl. mustár, stb.), konyhakerti növényeket (pl. hagymafélék, borsófélék, stb.), fűszernövényeket (pl. köményfélék) és aromatikusan növényeket (pl. boróka) találunk. A növények minden része alkalmas lehetett a gyógyításra: gyökere, magja, ága, hajtása, gyümölcse, gyümölcsének héja, nedve, olaja. A növények – főleg fafélék – kisajtolásából szerzett olajszármazékok és egyéb növényi nedvek is kedvelt anyagai a mezopotámiai gyógyászatnak. A különböző olajféléket szinte minden receptben alkalmazták. Nemcsak a *materia medica* elkészítéséhez voltak szükségesek, hanem közvetítőanyagként is funkcionáltak. A növényeket a leggyakrabban kiszáritották, vagy már kiszáritott formában kerültek feldolgozásra. Amennyiben friss növényre van szükség a recept elkészítéséhez, azt a szövegek az érintett növény után tett *warqu* (‘zöld’) szóval jelzik. A különböző sörfélék és szőlő-alapanyagú folyadékok közvetítőanyagként való használata nagyon elterjedt volt a receptekben, ezeket amulettek alapanyagául is felhasználták.

A kövek és ásványok

Kiseb mértékben, de majd minden receptben köveket és ásványokat is felhasználtak a gyógyítás során. A kövek szerepe kettős: egyrészt összetörve a *materia medica* alapanyagai közé tartoztak, másrészt nagyon sok esetben a receptekhez kapcsolódó amulettek alapanyagául szolgáltak. Az ásványok (pl. vas, ezüst, arany, kénfélék, timsó) alkalmazására elsősorban a *materia medica* elkészítésekor volt szükség. Fontos helyet foglaltak el a mezopotámiai gyógyászatban alkalmazott gyógyhatású anyagok közt a sófélék is. Mezopotámia közismerten szegény kövekben és ásványokban, ezért ezeket döntően a Folyamközön kívüli területekről kellett beszerezni. A gyógyhatásúnak vélt kövek, ásványok és egyéb anyagok közt azonban számos, helyben is beszerezhető anyagot is számon tartottak: sófélék, folyóiszap, a folyók partjáról szerzett kén, a kemencék belsejéből kikapart korom, hamu, cserépdarabok.

ÖSSZEGZÉS

A mezopotámiai orvoslás racionalizmusáról, empirikus tapasztalatiról ma is élénk vita folyik a szakemberek közt. Az assziriológusok egy része – az ún. orvos-assziriológusok – úgy véli, hogy a szövegek alapján az egyes betegségekhez rendelt gyógyhatású anyagok és a szimptomák alapján meghatározható a betegség – vagy éppen fordítva. Ez a nézőpont azonban a gyógyítás folyamatában figyelmen kívül hagyja mind a betegségek, mind a gyógyhatású anyagok mágikus hátterét. Először is le kell szögezni azt, hogy a tárgyalt szövegek nagyon tömörök. Ezt jelzi a szójelek és – ismétlődő szöveg esetén – az ismétlőjel nagyon gyakori használata. A szövegek az elmondandó ráolvasásokat a legtöbb esetben csupán egy-egy félmondattal jelzik: „vesd rá a varázsigét”. Az, hogy a ráolvasás pontos lejegyzését sokszor nem tartották fontosnak, arra utal, hogy az orvos valószínűleg fejből tudta a szükséges formulákat. Az a tény tehát, hogy a gyógyászati szövegek nagy részénél nem találunk ráolvasásokat, nem bizonyítja azt, hogy ilyen esetekben a gyógyítás során nem alkalmaztak mágiát, hanem valószínűleg csupán nem tartották szükségesnek leírni, mert magától értetődő volt a számukra.

Hasonló a helyzet a gyógyhatású anyagok esetében is. A legtöbb szövegben általában csak ezek felsorolása, majd a gyógykészítmény elkészítése szerepel, mint például: „...ezen X számú növényt főzd meg, szárítsd ki, aprítsd fel, olajjal keverd el, a beteg igya meg és felépül.” A felsorolásban szereplő gyógyhatású anyagokról általában nem állapítható meg, hogy milyen mágikus elképzelések tapadhattak hozzájuk. Vannak azonban olyan gyógyhatású anyagok is, amelyek szembetűnően mágikusak, így például fekete ökör baloldali epéje, a cédrusnak egy bizonyos időszakban levágott ága, stb. Emellett mágiára utal a főleg folyékony gyógykészítmény éjszakára, a csillagos ég alá történő kitevésének szokása is, amely ugyan nem minden gyógyászati szövegben fordul elő, gyakorisága alapján mégis általános eljárásnak tekinthető.

Mindezek alapján a mezopotámiai gyógyászatot én inkább a népi gyógyászzal kapcsolnám össze, amely nem

racionális, és csak részben alapul empirikus tapasztalatokon. A népi gyógyászat betegségfelfogása – a mezopotámiaihoz hasonlóan – a betegség természetfeletti aspektusából indul ki. Éppen ezért a kezelést és az alkalmazott anyagokat is ez a szempont határozza meg. Eszerint a gyógyhatású anyag önmagában nem elegendő, hiszen valódi, azaz mágikus hatását, csak a mágia, a ráolvasás révén tudja kifejteni. Az, hogy a gyógyhatású anyag mai tudásunk szerint milyen betegségekre alkalmazható hatásosan, elméletileg nem szempont sem a népi gyógyászatban, sem a mezopotámiai orvoslásban. Ez az elméleti megközelítés természetesen nem zárta és nem zárja ki ma sem a népi gyógyászat empirikus úton szerzett tapasztalatainak alkalmazását. Habár a mezopotámiai orvoslás a népi gyógyászatból indult el, mégis az egyik alapvető mezopotámiai tudománnyá vált, és ezen tudományosság alapelveit alkalmazta.

IRODALOM

MONOGRÁFIÁK:

- Avalos, H., *Illness and health care in the ancient near east. The Role of The Temple in Greece, Mesopotamia, and Israel*, Harvard Semitic Monographs 54, Atlanta, 1995.
- Biggs, R. D., „Babylonien”: Schipperges, H. (szerk.), *Krankheit, Heilkunst, Heilung*, Munich, 1978, 91-114.
- Farber, W., *Drogen im alten Mesopotamien – Sumerer and Akkader – Rausch and Realität, Drogen im Kulturvergleich*, Berlin, 1981.
- Farber, W., *Schlaf Kindchen, Schlaf!, Mezopotamische Baby-Beschwörungen und -Rituale*, Mesopotamian Civilization 2, Eisenbrams, 1989.
- Goltz, D., „Studien zur Geschichte der Mineralnamen”: *Pharmazie, Chemie und Medizin von Anfaengen bis Paracelsus*, Sudhoffs Archiv, Beiheft 14, Wiesbaden, 1972.
- Goltz, D., *Studien zur altorientalischen und griechischen Heilkunde. Therapie – Arzneibereitung – Rezeptstruktur*, Sudhoffs Archiv, Beiheft 16, Wiesbaden, 1974.
- Herrero, P., *La thérapeutique mésopotamienne*, Editions Recherche sur les civilisations, Mémoires 48., Paris, 1984.
- van der Toorn, K., *Sin and sanction in Israel and Mesopotamia*, Assen, 1985.
- Wilson, J. V. Kinnier, „Organic Diseases of Ancient Mesopotamia and Mental Diseases of Ancient Mesopotamia”: Brothwell, D.–Sandison, A. T. (szerk.), *Diseases in Antiquity*, Band III, Springfield, 1967.
- Labat, R., *La médecine babylonienne*, Paris, 1953.
- Powel, M. A., „Pharmaceuticals in Mesopotamia”: Walter, J. (szerk.), *The healing past*, London, 1983, 47–67.
- Parpola, S., *Letters from assyrian and babylonian scholars*, Helsinki, 1993.

Sigerist, H., *A History of Medizin, Vol. I.: Primitive and Archaic Medizin*, New York, 1951.

Stol, M., *Epilepsy in Babylonia*, Cuneiform Monographs 2, 1993.

Thompson, R. C., *The Assyrian Herbal*, London, 1924.

Thompson, R. C., *A Dictionary of assyrian Botany*, London, 1949.

CIKKEK, TANULMÁNYOK

Scurlock, J. A., „Physician, Exorcist, Conjuror, Magician: A Tale of two healing Professionals”: Abusch, T.–van der Toorn, K. (szerk.), *Mesopotamian magic*, Groningen, 1999, 69–79.

Maul, S. M., „Die Heilkunst des Alten Orients”: *Medizin Historisches Journal* 36 (2001) 3–22.

Stol, M., „Diagnosis and therapy in babylonian medicine”: *Jaarbericht „Ex Oriente Lux”* 32 (1991–92) 42–65.

Stol, M., „Old Babylonian Ophthalmology”: *Fs. Finet*, 1989, 163–166.

AZ ORVOS-ASSZÍRIOLÓGIAI TÉMÁJÚ CIKKEK

Jastrow, M., „The Medicine of Babylonians and Assyrians”: *PRSM* 7 (1914) 109–176.

Jastrow, M., „Babylonian-Assyrian Medicine”: *Ann. Med. Hist.* 1 (1917) 231–257.

Adamson, P. B., „Some Anatomical Patological Terms in Akkadian”: *RA* 84 (1990) 27–32.

Adamson, P. B., „An Assessment of Some Akkadian Medical Terms”: *RA* 87 (1993) 153–159.

Hausperger, M., „Einige medizinische Anmerkungen zum Text BAM 393”: *CPOA* 3 (1996), 129–132.

(Az alkalmazott rövidítések R. Borger, *Handbuch der Keilschriftliteratur I–II.*, Berlin–New York, 1967–1975 alapján.)